

TÜRK KÜLTÜRÜNDE VE ALEVÎ-BEKTAŞÎ İNANCINDA TURNA

Crane in Turkish Culture and Alevi-Bektashi Belief

Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN*

ÖZ

Turna, halk hikâyelerinde, halk ve divan şiirinde, türkülerde, özellikle de Alevî-Bektaşî inançlarında ve edebiyatında kendine has, önemli yeri bulunan bir kuştur. Onun halk hikâyeleri ve türkülerdeki en belirgin yönü, haberleşmeyi sağlamasıdır. Bektaşî edebiyatında da, başta Hz. Ali olmak üzere ulu kabul edilen kişilerin simgesi haline gelmiştir. Turna, yaklaşık iki bin yıldan beri sıra ile gurbet arasında haberleşmeyi sağlamış, sevilip sayılan, en çok değer verilen kişileri temsil etmiştir. Bu kuş hakkında yapılan belli başlı çalışmalar, daha çok onun kültürümüzdeki yeriyle ilgili tespit mahiyetindedir. Bu çalışmalarda, kanaatimizce iki önemli eksiklik bulunmaktadır. Bunlardan biri, turnanın kökeni üzerinde fazla durulmamış olmasıdır. Halbuki, söz konusu kuşun kökeni ile ilgili bilgiler, bize, “niçin turna” sorusunun cevabını verebilecektir. Özellikle Alevilik ve Bektaşilik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan I. Melikoff, turnanın menşeinin eski Uzak Doğu kültürleri olduğu ve Türk kültürüne oradan geçtiği kanaatindedir. Bu, temkinli yaklaşılması gereken bir görüştür. Çünkü, Türk halkının yabancı kültürden gelen bir öğeye bu kadar çok ve önemli anlamlar yüklemesi, izahı pek de kolay olmayan bir durumdur. Zaten, “Gelişme Teorisi”ne göre, insanoğlu, farklı zamanlarda ve mekanlarda birbirinden habersiz olarak benzer veya aynı ürünleri yaratabilir... Dikkatimizi çeken ikinci eksiklik ise, turna ile ilgili malzemenin daha çok -Anadolu merkezli- Oğuz Türklerinden alınmış olmasıdır. Özellikle Oğuzlara uzak ve Müslümanlığı kabul etmemiş Türk boylarındaki turna algısına da yer verilmesi, faydalı olacaktır. Bu çalışmada, turnayla ilgili bilgiler sunulup görüşler tartışılacak; Türk kültüründeki turna algısı tespit edilmeye ve “niçin turna” sorusuna cevap vermemize yardımcı olabilecek bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Turna, köken, Türk, Uzak Doğu, kültür

ABSTRACT

Crane is a bird that has a unique and important place in folk tales, folk and “divan” poetry, ballads and especially Alevi-Bektashi belief and literature. Its most significant feature in folk tales and ballads is functioning as a means of communication. In Bektashi literature it has become a symbol for people who are considered holy, Imam Ali in particular. Crane has provided communication between home and abroad, symbolized the people who are most loved and respected for nearly two thousand years. Studies on this bird are rather bound to define crane’s place in our culture. In our opinion, there are two major insufficiencies in these studies. One of them is the fact that not much attention is given to the crane’s origin. However, information about the origin of the bird will lead us to the answer of “Why crane?”. I. Melikoff, who is famous for his studies on Alevism and Bektashism, asserted that origin of the crane has gone beyond the ancient Far East culture and from Far East it has reached to Turkish culture. This analysis has to be evaluated suspiciously. Because it is not easy to explain why Turks have attributed so much meaning to an item exported from another culture. According to the “Theory of Development” mankind can create similar or exactly same products in different time and places totally unaware of each other. The second insufficiency, which attracted our attention, is the fact that information concerning the crane has been provided from Anatolian-centered recourses, Oghuz Turks in particular. It will be helpful to include the crane perception of the non-Muslim Turkish clans away from the Oghuzs. In this study, the views and information about crane will be presented and discussed, the crane perception in Turkish culture will be tried to defined and it will be tired to reach a conclusion instrumental in answering the question of “Why crane?”.

Key Words

Crane, origin, Turk, Far East, culture

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mtemizkan@hotmail.com

I. Giriş

Bilindiği gibi turna, Türk halk kültürü ürünlerinde, özellikle de türkülerde ve halk hikâyelerinde, adı çok sık geçen bir kuştur. Hacı Bektaş Velî Vilâyetnâmesi'nde de ilk Müslüman Türk mutasavvıfı olan Ahmed Yesevî'nin "turna donu"na girdiği kayıtlıdır. Turna, Yesevî'den günümüze kadar geçen yaklaşık sekiz asırlık zaman zarfında, hem halk hem de divan edebiyatı ürünlerinde çok yaygın olarak kullanılmıştır. Ayrıca, İslam dinini kabul etmemiş olan bazı Türk topluluklarının folklorunda da önemli bir yere sahiptir. Yesevîliğin Anadolu ve Balkanlar'daki devamı olan ve Hacı Bektaş Velî'nin piri olması dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin büyük etkisi altında bulunan Bektaşilikte turna, Hz. Alî ile ilişki kurularak yüceltilmiştir. Semahlardan birine turna adı verilerek kutsallaştırılmıştır. Eski Türk kültürüne ait ögelere diğer tarikatlere göre daha fazla yer veren Bektaşiliğin turnayı kutsallaştırmış olması önemlidir.

Bu kuş için turnadır? Bu soruya cevap verebilmek için, her şeyden önce eski Türk kültüründeki gökle ilgili inançların ve gök ile turna arasındaki münasebetin ortaya konulması lazımdır. Daha sonra da, eski Türk kültüründe ve bütünlüğü sağlamak için de İslamiyeti kabul etmemiş olan bazı Türk topluluklarında var olan turna algısının karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Türk kültüründeki turna inancı (ya da motifi), önce eski Türk kültürü sonra da Türk halk kültürü ürünlerindeki -özellikle Bektaşilikteki- ve Müslüman olmayan bazı Türk boylarındaki turna tasavvuruyla birlikte değerlendirilecektir.

II. Turnayla İlgili Önemli Çalışmalar

İrene Melikoff'un, turnayla ilgili olarak -bildiğimiz kadarıyla- müstakil bir çalışması bulunmamaktadır. Ancak Melikoff, çeşitli çalışmalarında bu kuş hakkında bilgi vermiş ve bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre turna, Çin'de her şeyden önce ölümsüzlük kuşudur (Melikoff, 2006: 121). Çin, Kore, Japon gibi bazı Uzak Doğu uluslarında Ebedî Yaşam'ın karşılığıdır ve Türkler tarafından göçle birlikte Batı'ya getirilmiş olmalıdır (Melikoff, 2006: 104). Turna yine, Tanrısalığın yeryüzü tecellileri içindeki timsalidir. Öncelikle de Allah'ın beşer suretinde tecellisi olan Alî'yi temsil eder (Melikoff, 2006: 120).

Şükrü Elçin'in "Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi" başlıklı bir çalışması bulunmaktadır. Hoca, bu konuda yapılmış çalışmalar arasında özel bir yeri bulunan bu makalesinde, önce turna hakkında kısa ve tanıtıcı bilgiler vermekte ve turnanın şahıs ve yer adlarındaki kullanımından örnekler sunmaktadır. W. Eberhard ve Masao Mori'yi kaynak göstererek eski turnanın Türk kültüründeki yerine kısaca temas etmektedir. Daha sonra, turnanın Türk halk şiiri ve Türk halk hikâyelerindeki yeri üzerinde genişçe durmakta, ayrıca Alevî-Bektaşî şairlerin bu kuşa yükledikleri anlamlara işaret etmekte ve turnanın bir motif olarak kullanıldığı örnekler sunmaktadır. (Elçin, 1997: 63-75)

Konuyla ilgili bir başka çalışma, Gıyasettin Ayaş tarafından kaleme alınmış olan "Türkülerde Turna" başlıklı makaledir. Yazar, turnanın "Gök Tanrı'yı temsil ettiği için kutsal-

laştırıldığını” belirttikten sonra, söz konusu kuşun bu kutsallığını Alevî-Bektaşî folklorunda da sürdürdüğünü ve Hz. Ali’yi temsil ettiğini söylemektedir. Daha sonra, haber getirip ve haber götürme gibi işlevleri olan turnaları konu alan türkü metinlerinden örnekler sunulmaktadır. (Aytaş, 2003: 13-33)

Diğer bir çalışma Ömür Ceylan’a aittir ve “Klâsik Türk Şiirinde Turna’ya Dair” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada, turnanın İslamiyetten önceki Türk inançlarıyla Alevî-Bektaşî geleneğindeki yerine işaret edilmiştir. Bazı divan şairlerinin içinde turna geçen beyitlerinden örnekler sunulmakta ve söz konusu kuşun hangi çerçevede ele alındığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. (Ceylan, 2003: 35-42)

Konuyla ilgili önemli ve kısa bir süre önce yapılmış bir çalışma da Mehmet Kara ve Ersin Teres imzalarını taşımaktadır. “The Crane as a Symbol of Fidelity in Turkish and Japanese Cultures” (Türk ve Japon Kültürlerinde Sadakat Sembolü Olarak Turna) başlıklı bu makale, İngilizce’dir. Makalede, turnanın Türk ve Japon kültürlerindeki yeri karşılaştırmalı olarak incelenmekte özellikle benzerlikler veya paralellikler üzerinde durulmaktadır. (Kara vd. 2012: 194-201)

Bu çalışmalardan ilkinde, turnanın kökeni ve Alevî Bektaşî geleneğindeki yeri üzerinde durulmakta ve turnanın Uzak Doğu kültürlerinden gelmiş bir sembol olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Diğer çalışmalarda da, turnanın eski Türk kültüründeki yerine kısaca temas edildiği, Alevî Bektaşî geleneğindeki yerinin de kısmen ele alındığı, halk şiiri ile halk

hikâyeleri ve klâsik şiirimizdeki yeri üzerinde ise daha genişçe durulduğu görülmektedir.

Yukarıdaki çalışmalarda, - ele alınan konuların bir gereği olarak - turnanın kökeni pek tartışılmamış ve özellikle İslam dinini kabul etmemiş bazı Türk topluluklarındaki yerine de hemen hemen hiç temas edilmemiştir. Halbuki, turnanın eski Türk kültüründeki ve halen Müslüman olmamış Türk topluluklarındaki kimliği ile Alevî-Bektaşî geleneğindeki kimliği arasında paralellik ve bütünlük vardır.

III. Eski Türklerde Gök Tanrı İnancı ve Turna

Bilindiği gibi “Üze kök tengri asra yagız yir kılındukta ikin ara kişi oğlu kılınmış”tır. Buradaki “tengri” kelimesi “gökyüzü” anlamındadır. Ancak, kelimenin bu dönemde “ilah” anlamı da bulunmaktadır. Kelime, daha sonra “gökyüzü” anlamını kaybetmiş ve sadece “ilah” anlamında kullanılmıştır. Bu semantik daralma, muhtemelen Allah’ın mekanının gökyüzü olduğu inancıyla ilgilidir. “Tengri teg tengride bolmuş olmak”, söz konusu inancın açık bir ifadesidir.

Türk kültüründe gökyüzü gibi onun rengi olan mavi de kutsaldır. Yeryüzünün rengi olan karada (yağızda) ise olumsuzluk anlamı daha baskındır. Yerin ve göğün bu vasfı, buralarda bulunan tanrıların vasıflarıyla paralellik arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki, ışık ve iyilik tanrıları gökte bulunur. Başlarındaki Ülgen Ata, herkesin iyiliğini ve dirliğini ister. On yedi veya otuz üç kat olarak tasavvur edilen göklerin ve bulutların üzerinde altın bir tahtta oturur. Karısı ve do-

kuz oğluyula birlikte kendisine yardım eden dokuz kızına “Ak Kızlar” denir (Yörükan, 2006: 55-56). Karanlık ve fenalık tanrıları ise yerin altında bulunurlar. Başlarındaki Erlik Ata da Ülgen Ata'nın aksine herkesin kötülüğünü ister ve dünyada fesadın çoğalması için çalışır. Dokuz kat yer altında oturan Erlik Ata'nın yüzü de, tahtı da, bindiği beygir de karadır. (Yörükan, 2006: 56)

Gökyüzünün kutsal, buna karşılık yeryüzünün kötü kabul edilmesiyle ölüm arasında da bir ilişki vardır. İnsanların iyi ve kötü olmalarının tabii bir sonucu, insan ruhunun da “yaruk” (parlak, aydınlık) ve “kararık” olmak üzere iki yönünün bulunduğu inanimaktaydı (Esin, 2001: 51). Ölümünden sonra, “kararık” ruh yeraltına giderken “yaruk” ruh, buhar olup gökyüzüne uçmaya çalışmaktaydı. Ruh, bazen de “turna” şekline girerek göğe uçuyordu (Esin, 2001: 51). Kutsal olan ata ruhunun kaplan gibi bir güç tarafından kapılmasını önlemek için, ölümün simgesi olan kuzeye doğru dönülerek ruh geri çağrılmaktaydı. Bu tören, uzakta ölenler için de yapılmaktaydı (Esin, 2001: 51). “Buhar olup” ya da “turna şekline girip” gökyüzüne uçan ruh, geri çağrıldığında da muhtemelen yine “buhar” veya “turna” olarak dönmekteydi.

Ruhun iki yönünün bulunması ve ölümünden sonra gittikleri yerlerle ilgili bilgilerin en eski kaynağı, Çin'deki Çu dönemiyle ilgili kayıtlardır. Emel Esin, Eberhard'ın Çuların çoğunluğunu proto-Türk kabul ettiğini kaydettikten sonra, “... Kâinatın çeşitli tezahürlerini, mekan ve zaman içinde tüm evreni kapsayan bir düzen olarak

açıklama girişimi, proto-Türk sanılan Çulara atfedilmektedir ya da Çular bu kozmolojiyi anavatanları olan İç Asya'dan getirmişlerdi.” (Esin, 2001: 19) demektedir. Bu ifade, söz konusu inancın Türklere ve İç Asya'ya ait olduğunu düşündürmektedir.

Pek çok araştırmacının kaynak olarak kullandığı İbn Fadlan Seyâhatnâmesi'nde, “Başkurtlardan bazılarının ayıya, bazılarının balıklara, bazılarında turna kuşlarına taptıklarına dair” kayıtlar bulunmaktadır (Roux 2005: 90). Seyyah, Başkurtların “turna kuşlarına tapındıklarını” söylemekte ve nedenini de şöyle açıklamaktadır: “Başarısız bir dövüşten sonra Başkurtlar tam bir bozguna uğramışken turna kuşları çığlıklar atarak galiplerin ardından gider. Onlar da pusuya düştüklerini sanıp kaçmaya başlar...” (Roux, 2005: 131)

Bazı kaynaklarda 849 yılında öldüğü belirtilen, ancak Roux'un 840'ta öldüğünü söylediği El Medîni de, “Türklerin becerikli bir ordu önderinde on hayvanın özelliklerinin bulunmasını istediklerini, bu on hayvanın arasında da turnanın uyanıklığı temsil ettiğini” söylemektedir. (Roux, 2005: 228-229)

Türk dilinin uzak lehçelerinden biri, bilindiği gibi Yakutçadır. Yakutça ana dilden tarihin bilinemeyen devirlerinde ayrılmıştır. Bu durum Yakutların da ana kitleden (yani Türk milletinden) çok eski zamanlarda ayrılmış olmasının sonucudur. Yakutlar, bugün İslam dinine geçmeyen Türk boylarından biridir. Yakutlarda, turnanın eski Türk kültüründeki konumunu muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Mesela, turnanın “Saha Cumhuriyeti

Mom rayonu armasında yer aldığı” bilinmektedir (Duranlı, 2010: 148). Aynı şekilde, “Bir Saha için turna kuşunu öldürmek veya yuvasını bozmak trajik sonuçları olabilecek büyük bir günah olarak görülmektedir” (Duranlı, 2010: 149). Saha (Yakut) büyü masallarında da “Kahramanın düşmana kurduğu tuzaklarda, turna balığıyla birlikte turna yumurtası da kullanılmaktadır” (Duranlı, 2010: 156,180) Yakutlarda, turna-şamanlardan da söz edilmektedir (Roux, 2005: 95).

Altay Türkleri arasında kutsal kabul edilen kuşlardan biri, turnadır. Eşli ve eşine sadık kuşlardan biri olan turnanın öldürülmesi kesinlikle yasaktır (Yamaeva vd. 1994: 353).

Çular döneminde ruhun gökyüzüne “buhar” yanında “turna” olarak da uçtuğu inancı, biraz değişikliğe uğrayarak “turna bedenine, turna donuna girmek” şeklinde, Müslüman olmayan bazı Türk topluluklarında da, İslamiyeti kabul edenler arasında da devam etmiştir. Mesela, “Yakutlar, üçüncü gökte bir tanrının göçmen kuşları toplayıp bir topluluk kurduğunu anlatırlar. Yedi genç kadın ve kızları, insan olmak ve çocuk doğurmak üzere turna kuşu biçiminde dünyaya inerler” (Roux, 2005: 336-337). 1822 yılındaki bir kayda göre, Yakutlarda, boyların hem koruyucusu hem de atası olan kutsal varlıklar arasında turna da bulunmaktaydı (Roux, 2005: 375).

IV. Alevî-Bektaşî Geleneğinde Turna

Bu konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda, turnanın sadece Hz. Alî’yi temsil etmesi özelliğiyle söz konusu edildiği dikkatimizi çekmektedir. Mesela, Esat Korkmaz’ın verdiği

bilgi, sadece “Hz. Ali ile ilişki içinde olduğuna inanılan ve bu nedenle kutsal kabul edilen kuş.” Şeklindedir (2003: 439). Bedri Noyan, turnanın en hayırlı kuş ve sesinin Hz. Ali’nin sesi gibi kabul edildiğini kaydetmektedir (1987: 217). Bu tespitler, doğru olmakla birlikte oldukça eksiktir.

İslam dininin kabulünden sonra “donuna girilen” varlıklardan biri, belki de ilki ve en önemlisi, “turna”dır. Vilâyetnâme’de Hacı Bektaş Velî ile olan bağı nedeniyle yer alan ilk Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevî’nin “turna donuna girme”si şu şekilde tasvir edilmektedir: “Horasan erenleri, bir toplantı yapmak ve Ahmed-i Yesevî’yi de davet etmek istediler. Yedi er gönderdiler. Bu yedi er, turna şekline girip Türkistan’a uçtu. Bu hâl, Şeyh’e malum oldu. Halifelerine, Horasan erenleri dedi, bir topluluk yapacaklar; bizi davet için yedi er gönderdiler. Bunlar, turna şekline girdiler, tez durun, onlar gelmeden biz karşı varalım. Hemen bunlar da turna şekline girdiler, Türkistan’dan kalkıp Semerkand sınırında Amû denen taşkın akar suyun üstünde Horasan erenleriyle buluştular. Horasan erenleri, Şeyh’in ayağına baş koyup siz erenlere ne malûm değil dediler, dâvete geliyoruz. Tam bu sırada Ahmed-i Yesevî aşağıya, suya baktı. Gördü ki bir tâcir, Semerkand tarafından bunca kumaş ve davarla gelirken Horasan tarafına geçmek için Amû suyuna girmiş. Ortasına gelince su bunları almış, götürüyor, tâcir de atından düşmüş... Ahmed-i Yesevî derhal havadan vilâyet elini uzatıp o tâcirin bütün malını Horasan tarafına çıkardı. Sonra erenlerle yeryüzüne inip insan şekline girdiler.” (Vilayetname, 1990:14-15)

Turnanın, Alevî-Bektaşî geleneğinde Hz. Alî ve Hacı Bektaş Veli ile bütünleşmiş, başka bir ifadeyle onların timsali haline gelmiş olması, tanıtmaya çalıştığımız kimliğinin bir sonucudur. Öncelikle, Hz. Alî sesini bu kuşa vermiştir. Bektaşî edebiyatının “yedi ulu”sundan biri olan Pir Sultan Abdal’ın herkes tarafından bilinen mısraları, bu inancın veziz bir ifadesidir:

Turnaya vermiş sesini
Aşıklar tutsun yasını (Öztelli, 1971: 105)
Hazret-i Şâh’ın avâzi
Turna derler bir kuştadır (Öztelli, 1971: 104)

Özellikle halk hikâyelerinde turna, haber getiren, kendisinden haber sorulan, dertleşilen bir kuştur. Sıladan veya sevgiliden haber getirir. Alevî-Bektaşî inancında ise Hz. Alî’den de haber vermesi beklenir ve istenir. Yine Pir Sultan Abdal’ın “Turnalar Ali’mi görmediniz mi” dizesinin nakarat olarak yedi kez tekrarlandığı ve bu yolla turna-Alî ilişkisinin vurgulandığı bir şiiri bulunmaktadır. Bu şiirin ilk iki dördlüğü, hem Hz. Alî’nin hem de turna kuşunun ölümsüzlüğü inancını dile getirmesi bakımından önemlidir:

Yemen ellerinden beri gelirken
Turnalar Ali’mi görmediniz mi
Hava üzerinde semâ ederken
Turnalar Ali’mi görmediniz mi

Şah’ım Heyber kalesini yıkarken
Nice Yezit halka olup bakarken
Muhammed Mustafa Mi’rac’a çıkarken
Turnalar Ali’mi görmediniz mi (Öztelli, 1971: 95)

Bilindiği gibi son imam Muhammed Mehdî ile ilgili ölümsüzlük inancı bulunmasına rağmen, diğer imamlar ve tarikata adını vermiş olan Hacı

Bektaş Veli hakkında böyle bir inanç yoktur. Bilinmektedir ki, turna ile diğer imamlar ve Hacı Bektaş Veli arasında da münasebet kurulmuştur. Başka bir ifadeyle turna onları da temsil etmiştir. Buradan hareketle ölümsüzlük inancı yanında, bir kişiyi sevip saymanın da o kişi ile turna arasında ilişki kurma vesilesi olduğunu söylemek, herhalde yanlış olmayacaktır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru vefat eden ve Seyyid Gazi dergahı postnişinliği de yapan Pir Mehmet Ded’e’nin de oğlu olan İlhamî’nin şu şiiri, turnanın sadece Hz. Alî’yi değil başka diğer imamları da temsil ettiğini gösteren tipik bir örnektir ve temsil ettiği kişilerden biri de Hz. Muhammed’dir:

İki turnam gelir başı cıgalı
Eglen turnam eglen Ali misin sen
Birisi Muhammed birisi Ali
Eglen turnam eglen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen
İki turnam gelir rengi yemeşil
Biri İmam Hasan ol pâk nesil
Biri İmam Hüseyin cennette bir gül (Koca, 1990: 581-582)

Bütün imamların tek tek sayıldığı şiirde Takî, Nakî ve Askerî’nin adı geçmemektedir. Bu durum, muhtemelen birbirini takip eden bu üç imamın birlikte zikredildiği bendin, buraya herhangi bir sebeple alınmamasının sonucudur. Nitekim, bu eksik bent “Bektaşiliğin İçyüzü” adlı eserde kayıtlıdır:

İki turnam gelir rengi beyazdır
Biri Taki, Naki zikri niyazdır
Biri de Askerî merd-i Hicaz’dır (Oytan, 2007: 223)

Hatırlanacağı gibi, cem âyinlerinde semahların ve semahlar arasında da “turna semahı”nın özel bir yeri vardır. “Merasimler sırasında yapılan semahlardan biri, her biri On İki İmam’dan birini temsil eden on iki genç kızın Turnalar Semahı’dır” (Melikoff, 2006: 48). “Alevî semahının kökeni, aynen Çin’de olduğu gibi turnaların gökteki dönüşleridir” (Melikoff, 2006: 120). Müslüman olmayan Yakutlardaki “Yedi genç kadın ve kızların, insan olmak ve çocuk doğurmak üzere turna kuşu biçiminde dünyaya inmeleri” (Roux, 2005: 336-337) inancı ile turnaların gökteki dönüşleri olan ve kızlar tarafından icra edilen turna semahı arasındaki ilişki kayda değer bir benzerliktir. Bu benzerlik, aynı kökten gelmiş olmanın doğal bir sonucudur. Önemli semahlardan birinin “turna semahı” olarak adlandırılması ve bu semahı icra eden kızlardan her birinin bir imamı temsil etmesi kadar, turna semahı nefesinde dile getirilen inançlar da önemlidir. Kul Hüseyin adına kayıtlı nefeste, turnaya “Medine’de Fatma Ana’nın makamını görüp görmediği, Necef deryasında İmam Ali’ye yüz sürüp sürmediği, Medâyin’de Selman’a varıp varmadığı, Bağdat’ta İmam Kâzım’ın kabrini görüp görmediği, baş eğip yüzünü sürüp sürmediği, Hz. Eyüb’ün yarasındaki kurtların sırrına erip ermediği, Behlül’ü, Veyselkarani’yi ve Kırklar’ı görüp görmediği” sorulmaktadır. Ayrıca, ondan çok farklı bir şey de istenmektedir: “İmam Mehdi’nin ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağını sorup sormadığını” bildirmesi. Şiir, şairin Hz.

Ali’yi görme arzusunun ifade edilmesiyle tamamlanmaktadır. Söz konusu nefesin birkaç dörtlüğü şöyledir:

Devredip gezersin dâr-i fenâyi
Bağdad diyarına vardın mı turnam?
Medine şehrinde Fadime Ana’yı
Makamı andadır gördün mü turnam?

Medâyin şehrinde Selman’a varıp
Bağdad’da Kazım’ın kabrini görüp
Baş eğip hem eşğine yüz sürüp
İkrâre bend olup durdun mu turnam?

Veyselkaran gezer idi Yemen’de
Ser’in verdi On İki İmam yolunda
İmam Mehdi, hangi vakt ü zamanda
Nasil zuhur eder, sordun mu turnam? (Oytan, 2007: 217-218)

Bu nefes, turnanın söz konusu edildiği diğer şiirlerden oldukça farklı unsurlarıyla dikkatimizi çekmektedir. Turna, burada “ölümsüzlük” sembolü olmaktan çok, “sevilenler”den, “ulu bilinenler”den haber getiren bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Onun bu özelliği, Türk halk edebiyatındaki ve özellikle halk hikâyelerindeki kimliğiyle paralellik göstermektedir. Son imam Muhammed Mehdi dışında, -Hz. Ali dahil- hiçbir imamın ölümsüzlüğü söz konusu edilmemiştir. Ayrıca, turnaya sadece imamları değil, imamlar yanında “ulu” bilinen başka insanları ve “Kırklar” meclisini ziyaret edip etmediği de sorulmaktadır; daha doğrusu turnadan onları da ziyaret etmesi ve onlardan da haber vermesi, haber getirmesi istenmektedir. Bu şiirin “turna semahı nefesi” olarak okunması, dile getirdiği inançların Alevî-Bektaşî zümreler arasındaki yaygınlığına da bir işarettir.

Turnanın Hz. Ali’nin timsali ola-

rak düşünülmesinin en güçlü dayanağı, Hz. Alî'nin sesini bu kuşa verdiği inancıdır. Bu inanç, -bildiğimiz kadarıyla- ilk defa on altıncı yüzyılda, adı daha önce de geçen Pir Sultan Abdal tarafından

Turnaya vermiş sesini
Aşıklar tutsun yasını (Öztelli, 1971: 105)

Hazret-i Şâh'ın avâzı
Turna derler bir kuştadır (Öztelli, 1971: 104)

şeklinde dile getirilmiştir. On dokuzuncu yüzyıl Bektaşî şairlerinden Mustafa Şükrü Metin'in "Turnam senin sesin Ali sedâsı" (Koca, 1990: 728) dizesi ile yaşayan şairlerimizden olup mahlas olarak bu kuşun adını kullanan Mah Turna'nın da

Turnalardadır âvâzı
Dem demdedir Ali cemde (Akın, 2009: 119)

şeklindeki ifadeleri, söz konusu inancın varlığını ve canlılığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

V. Sonuç

Yukarıda yapmaya çalıştığımız incelemeye bağlı olarak turnanın menşei, Türk kültüründeki ve Alevî-Bektaşî geleneğindeki yeriyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

On bir veya on iki bin yıl öncesi-ne tarihlenen Göbekli Tepe tapınaklarında aslan, tilki, yılan ve yaban domuzu... ile birlikte bir figür olarak yer alan¹, Hristiyan sanatında da "ihtiyat, sadakat, uyumluluk ve başarı sembolü" (Ferguson, 1961: 14) turnanın Uzak Doğu kültürlerine ait olup göçlerle birlikte Türkler tarafından Batıya taşınmış olduğu görüşü, kesinlik kazanmış değildir. Zaten, Çin kültüründe de "uzun ömürlülük" ya-

nında, bilgeliğin de simgesidir. Turna, ayrıca "baba-oğul" ilişkisini de simgeler. Uzun ömür simgesi olarak "çoğu zaman çam ağacı ve taşla beraber tasvir edilir" (Eberhard, 2000: 307). Türk kültüründe, sadece -uzun ömür değil- ölümsüzlük sembolü olması, tek başına kullanılması ve Batıya göçmemiş Türkler arasında da bulunması turnanın göçlerle birlikte Türkler tarafından Batı'ya taşındığı fikrini zayıflatmaktadır. Bu kuşun eski Türk kültürüne ait olma ihtimali, -kanaatimizce- Uzak Doğu kültürlerine ait olma ihtimalinden daha fazladır. Çular döneminde veya daha öncesinde, Türkler tarafından Çin'e getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bir kültürün başka bir kültürden birtakım şeyleri alması gayet tabiidir; ancak yabancı bir kültürden aldığı unsurları bir inanç sisteminin merkezine yerleştirmesi, oldukça zayıf bir ihtimaldir. Çok geniş bir coğrafyada ve yaklaşık iki bin yıllık bir zaman zarfında, İslam dinini kabul edenler ve etmeyenler tarafından hemen hemen aynı çerçevede kullanılmış ve kullanılıyor olması da turnanın kökeninin yabancı bir kültür olması ihtimalini zayıflatmaktadır.

Hz. Alî'nin sesini turnaya verdiği inancı, hiçbir şüpheye ya da yoruma fırsat vermeyecek kadar açık olmasına rağmen, turnanın "ölümsüzlük sembolü" ve "Hz. Alî'nin timsali" olmasından hareketle "Hz. Alî'nin ölümsüzlüğü inancı" gibi bir sonuç çıkarılması zorlama bir yorumun mahsulüdür. Her şeyden önce, Hz. Alî'nin Allah'ın beşer suretindeki veya uluhiyyetin yeryüzündeki tecellisi olduğu inancı, Alevî-Bektaşîlik'in esaslarından ve Alevî-Bektaşî edebiyatının hâkim

temalarından biri değildir. Hz. Ali'yi böyle bir çerçeveye yerleştiren şair çok azdır. Turna, örnek olarak bazı bölümlerini aldığımız şiirlerde de açıkça görüleceği gibi sadece Hz. Ali'yi temsil etmemektedir. Hz. Muhammed'i, On İki İmam'ı, Hacı Bektaş Veli'yi, Selman ve Veyselkarani'yi de temsil etmiştir. Kısaca turna, "ulu" bilinen pek çok şahsı temsil eden bir varlık olarak ele alınmaktadır. Böyle olunca bütün "uluların ölümsüzlüğü" gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Böyle bir inancın varlığı ise söz konusu değildir. Ölüm-süzlük inancı, sadece son İmam Muhammed Mehdi için söz konusudur.

Turna, kökeni –muhtemelen- eski Türk kültürü olan ve sahip olduğu özelliklerle kutsal kabul edilen bir kuştur. Kutsallığı, Müslümanlığı kabul eden veya etmeyen çok sayıda Türk boyu tarafından, hatta ana kitleden ne zaman ayrıldıkları bilinmeyen Yakut Türklerince de devam ettirilmiştir. Kutsallaştırılan bir varlıkla "ulu" bilinen kişiler arasında bağ kurulması son derece tabii bir durumdur. Turnaya sorulan "Ali misin yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen?" sorusu, bu şahıslara karşı beslenen sevgiyle ilgilidir ve bu sevginin abartılı bir ifadesidir.

NOTLAR

1 <http://www.derki.com/tarihteki/item/2757>

KAYNAKLAR

- Akın, Bülent. *Aşık Mah Turna*. Ankara: Yol Bilim Kültür Araştırma Yayınları, 2009.
- Aytaş, Gıyasettin. "Türkülerde Turna", *Hacı Bektaş Veli* 38 (Kış 2003): 13-33.
- Ceylan, Ömür. "Klasik Türk Şiiri'nde Turna'ya Dair", *Hacı Bektaş Veli* 38 (Kış 2003): 35-42.
- Duranlı, Muvaffak. *Saha (Yakut) Büyü Masalları*. Konya: Kömen Yayınları, 2010.
- Eberhard, Wolfram. *Çin Simgeleri Sözlüğü*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.

- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997: 63-75.
- Esin, Emel. *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Ferguson, George. *Signs and Symbols in Christian Art*. London: Oxford Univ. Press. 1961.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, haz. *Vilâyetnâme*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990.
- Kara, Mehmet ve Teres, Ersin. "The Crane as a Symbol of Fidelity in Turkish and Japanese Cultures", *Millî Folklor* 95 (Güz 2012): 194-201.
- Koca, Turgut. *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1990.
- Korkmaz, Esat. *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Melikoff, Irène. *Uyur İdik Uyardılar*. Çev.Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2006.
- Noyan, Bedri. *Bektaşîlik Alevilik Nedir*. Ankara: Doğu Matbaacılık, 1998.
- Oytan, Tefik. *Bektaşîliğin İyüzü*. İstanbul: Demos Yayınları, 2007.
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal*. Yyy. Milliyet Yayınları, 1971.
- Roux, Jean-Paul. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. Aykut Kazancıgil/ Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Saroğlu, Aşkın Aycan. "Göbeklitepe: Dünyanın İlk Tapınağı" (25 Eylül 2011) 7 Ocak 2012. <http://www.derki.com/tarihteki/item/2757>
- Yamaeva, E. E. ve Şincin, İ.B. *Altay Kep-Kuuçındar*. Gorno-Altaysk: Ak-Çeçek, 1994.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *Şamanizm*. Haz. Turhan Yörükan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.